

**АСАБЛІВАСЦІ ГРАФІЧНАЙ, ФАНЕТЫКА-АРФАГРАФІЧНАЙ
І МАРФАЛАПЧНАЙ АДАПТАЦЫІ ІНШАМОЎНЫХ СЛОЎ
У БЕЛАРУСКАЙ ПЕРЫЁДЫЦЫ 20-30-х гг. XX ст.**

Рассматриваются особенности формальной адаптации иноязычной лексики в белорусской периодике 20-30-х гг. XX в. В процессе заимствования и усвоения формы слова отмечается изначальная ориентация на этимон, которая постепенно сменяется ассимиляцией (белорусизацией).

The article is devoted to the formal (graphic, phonetic, orthographical, morphological) adoption of the borrowings in the 20-30th years XX cent, in the Belarusian periodical press. It has been shown that the primordial (foreign) forms of words are assimilated by the Belarusian language.

Фармальнае засваенне іншамоўнага слова прадугледжвае вонкавае пераафармленне новай лексічнай адзінкі ў адпаведнасці з нормамі і законамі графічнай, фанетыка-арфаграфічнай, марфалагічнай сістэмы мовы-рэцэптара. На думку даследчыкаў, фанетыка-марфалагічная адаптацыя не з'яўляецца галоўным паказальнікам уваходжання іншамоўнага слова ў новую моўную сістэму, але гэта істотны кампанент усяго працэсу засваення іншамоўнай адзінкі (гл. Акулов 1977; Баханьков 1984; Булыко 1980; Василевская 2000; Галай 1976; Станкевіч 1975).

У пачатку XX ст. «механізм прымання іншамоўных лексем адпрацоўваўся ў спецыфічных умовах, а менавіта на фоне адраджэння беларускай мовы, прынцыпы запазычання прыходзілася не проста карэктываваць у сувязі з прытокамі новых элементаў, а фактычна фарміраваць нанова, з нуля» (Гапоненка 2000, 47). Перыяд 1920-1930-х гг. характарызуецца якасна новым узроўнем: адбываецца выпрацоўка норм беларускай літаратурнай мовы, асабліва ўвага надаецца распрацоўцы беларускага правапісу, у тым ліку правілам афармлення іншамоўнай лексікі.

Разгледзім асаблівасці працэсу фармальнага засваення іншамоўных слоў у 20-30-я гг. XX ст. на прыкладзе тагачасных перыядычных выданняў.

На пачатковым этапе адаптацыі іншамоўнае слова звычайна ўжываецца ў форме, блізкай да зыходнай. Так, «...фанетычны воблік грэцызмаў і лацінізмаў у пару іх масавага пранікнення ў беларускую мову ў пачатку XX ст. адрозніваўся значнай набліжанасцю да сваіх этымонаў або да аналагаў у мове-пасрэдніцы» (Станкевіч 1975, 12). У першай палове 1920-х гг. пры афармленні іншамоўнай адзінкі арыентацыя на этымон або на адпаведнік у мове-пасрэдніцы захоўваецца, пазней выразна праяўляецца

тэндэнцыя да «абеларушвання», г. зн. да перадачы іншамойнай лексемы па тагачасных нормах, паводле правапісу спрадвечных слоў. Напрыклад: **брутто** (іт. brutto; польск. brutto, рус. брутто) - **бруто**: *лясы (...) далі (...) злых даходу брутто* (СБ-25, № 231), *выраблена (...) паперы бруто* (Ч/бр.-34, № 468); **рант'ер** (фр. rentier; польск. rentier, рус. рантье) - **рант'е**: *вайсковы асаднік стаўся рант'ерам* (ББПК-25, № 1), *ільготы рант'е* (Зв.-36, № 227).

Запазычаны ў 30-я гг. XX ст. беларускай мовай англіцызм **прасперыты** (англ. prosperity) (СІС-II, 245) замацаваўся на пісьме ў транслітарацыйнай форме этымона: **«прастэрысі»** (СБ-29, № 216), **«проспэрыты»** (Ч/п-30, № 2), **«праспэрытэ»** (Зв.-31, № 251), **«прасьперыці»** (Зв.-32, № 80); **«праспэрыці»** (Зв.-32, № 189), **проспэрыці** (ЧЗ-33, № 277), **«проспэрыты»** (Ч/п-33, № 13).

У перыядычным друку зафіксаваны выпадак кантэкстуальна-стылістычнага выкарыстання амерыканізма, фармальна-семантычнае засваенне якога адбылося без якіх-небудзь цяжкасцей, аднак слова ў мове не прыжылося: *Застановімся на адыходах, якія знаходзяцца пад рукамі, і таксама няпоўнасьцю скарыстоўваюцца намі, нягледзячы на іх даступнасьць. Гэта так званы ў амэрыканскай практыцы гарбэдж, што ў перакладзе азначае кухонныя і сталовыя адкіды расьліннага і жывёльнага паходжаньня. Увесь камсамол павінен разгарнуць справу скарыстаньня адкідаў харчаваньня шляхам арганізацыі масавага паходу за «гарбэдж»* (43-31, № 194); *за збор гарбэджу* (43-31, № 202). Параўн.: **garbage** - 'сьмецьце; кухонныя адкіды, адпады...' (АБС, 406).

Графічная адаптацыя ў гэты час характарызуецца наступным чынам.

1. Мела месца суіснаваньне двух графічных варыянтаў аднаго слова - лацінскага і кірылічнага. Прычым функцыянаваньне першага падтрымлівалася традыцыйнай выкарыстання лацінскай графікі і матэрыяламі, якія на ёй выдаваліся, у тым ліку газетамі. Выбар на карысьць другога варыянта ў кірылічных тэкстах сведчыў пра адноснае завяршэньне адаптацыі іншамойнай лексемы. Іншамойныя словы траплялі ў беларускую мову пераважна праз польскую і рускую (якія, як вядома, маюць розныя графічныя сістэмы), што таксама магло паўплываць на першаснае «аблічча» іншамойнай адзінкі.

Частка іншамойных слоў на самым пачатку пераносілася ў пэўны кантэкст у сваім іншамойным афармленьні, лексічнае значэньне тлумачылася пры захаванні неадаптаванай формы этымона: *сцьвярдзіўшы яго «alibi» (знача, ён там ня мог быць у момэнт выбуху пажару)* (НС-26, № 29); *едучы ў падарожу па Эўропе incognito (пад чужым прозьвішчам)* (СП-24, № 5). У пазнейшы час аддаецца перавага кірылічнаму варыянту: *для ўстанавленьня alibi (невіноўнасьці)* (Зв.-33, № 261), *маё alibi* (43-37, № 74); *п. Мілікоў зусім інкогніто (пад чужым прозьвішчам) прыехаў з Парыжу ў Фінляндыю* (СБ-24, № 17), *радавы пасланнік Ракоўскі хацеў выехаць з Парыжа (...)* **інкогніто** (Бел. сл.-27, № 35).

Іншамойнае слова **агрэман** (фр. agrément = згода) (СІС-I, 26) на старонках беларускамоўнай перыёдыкі 1920-1930-х гг. намі было зафіксавана ў англіцкім варыянце напісаньня: *францускі ўрад дасьць agreement (зацьверджаньне) заступніку Ракоўскага* (Бел. сл.-27, № 35). Англіцкая мова ў згаданы перыяд выконвала ролю галоўнага сродку зносінаў на міжнароднай арэне, беларуская мова запазычвала не толькі англіцызмы (нават амерыканізмы, якія траплялі праз эмігранцкую карэспандэнцыю), але і словы нееўрапейскага паходжаньня ў англіцкай транскрыпцыі (напрыклад, **джыу-джыцу**). У далейшым слова **агрэман** у беларускай мове замацавалася ў кірылічнай форме: *Савецкі ўрад даў агрэман (згоду) на назначэньне Іена паслом у Маскву* (Зв.-32, № 285); *каб наш урад даў агрэман на прызначэньне вас паўпрэдам у гэту краіну* (Лен. пр.-38, № 56).

Наадварот, выкарыстанне ў другой палове 1920-х і нават у 1930-я гг. лацінскай формы для некаторых слоў з вузкай сферай ужывання, графічная адаптацыя якіх завяршылася на той момант, падкрэслівала імкненне аўтараў да як мага большай дакладнасці пры згадванні чужаземных паняццяў: **аншлюс** (ням. Anschluss) (CIC-I, 113). *Францыя дае сваю згоду на прылучэнне Аўстрыі да Нямеччыны, калі-б гэтага пажадала Аўстрыя, (Anschluss)...* (Бел. сл.-27, № 28); *справу «Anschlussu» (аб'яднання) з Аўстрыяй* (БК-36, № 40) - *з гэтаю справаю падгатоўкі аншлюсу (далучэння)* (СБ-26, № 59); *Германія хоча аншлюса* (Зв.-35, № 41); **гінтэрланд** (ням. Hinterland) (CIC-I, 371): *для літоўцаў абшырнага запlechча - hinterlandu* (БФ-36, № 7) - *узбярэжжа (...) з значнай апорнай тэрыторыяй (так званым «гінтэрляндам»)* (ПП-27, № 6); *для ўсяго польскага «гінтэрлянду» (эканамічнага абшару краю)* (БЗ-31, № 11); **гомруль** (англ. Home Rule) (CIC-I, 395): *Irlancy rašiša staralisia zdabųs ad Anhlii «Home-rule», aytanotiji...* (БК-33, № 7) - *ангельскае правіцельства паабяцала даць Ірландыі гомруль (самаўпраўленне)* (СБ-20, № 86); *ірландская партыя (...) пачала барацьбу за аўтаномію Ірландыі (гомруль)* (Н/ж-23, № 11).

Англіцызм **дэмпінг** (англ. dumping) (CIC-I, 475), які ў кірылічных выданнях да пачатку 1930-х гг. ужо прайшоў этап графічнай адаптацыі, у газеце, што выдавалася на лацінцы, зафіксаваны яшчэ ў форме этымона: *Dumping aznašaje prapichańnie tawaraŭ na šižyja rynki pad canu sabiewartaści...* (БК-31, № 2). Параўн.: *савецкі экспарт увесь час называецца «дэмпінгам»* (Зв.-30, № 144); *вымысел аб так званым савецкім дэмпінгу* (К-т-30, № 132); *забойчы для сусветнай гаспадаркі савецкі дэмпінг* (БЗ-31, № 25). Японцаў абвешчваюць у **дэмпінгу** (Н/В-32, № 21). *Demping - heta prodaz zahranicaj tawaraŭ nižej ūlasnych koštaŭ produkcyi* (БК-35, № 8). Тое ж можна сказаць пра засваенне англіцызма **трэст** (англ. trust) (CIC-II, 488): *zamiešt prywatnaha kapitalu, arhanizawanaha ŭ karteli i trusty* (БК-33, № 15). Параўн.: *амэрыканскі тытуновы трэст* (БН-26, № 1); *польскі цукровы промысел і іншыя прамысловыя трэсты* (БК-31, № 25).

Шырокаўжывальнае ў той час слова **экспазе** (фр. exposé) (CIC-II, 682) выкарыстоўвалася ў перыядычным друку і ў кірылічных напісанні, і ў напісанні лацінкай: *старшыня новага ўраду (...) выступіў з праграмнай прамовай (экспозэ)* (Н/с-23, № 1); *padčas razwažańnia ekspaze p. Ministra Aświety* (К-24, № 5); *u Sojmie razwazali pramowu (expose) Starsyni Min. Hrabskaha* (К-24, № 31); *новы прэм'ер зрабіў экспозэ* (БН-25, № 4); *слухаючы expose Міністра фінансаў, быў змушаны сцвердзіць у сваім expose* (ББПК-25, № 4). *Expose ад імені ўраду прачытае віцэ-прэм'ер Бартэль* (СН-26, № 34); *над экспозэ (заявай) міністра* (БК-33, № 6).

Іншамоўнае слова **спікер** (англ. speaker, ад speak = гаварыць) (CIC-II, 405) у перыяд 1920-1930-х гг. хаця і ўспрымалася ў якасці экзатызму, аднак ужо прайшло этап графічнай адаптацыі: **Спікэрам** (старшынёй) *парляманту выбраны той самы пасол Уіцлей* (СП-24, № 30). *Група «цвёўрдакаменных» паведаміла сыпкэра (старшыню), што яна падасьць у палату вобшчын рэзалюцыю...* (СБ-27, № 148). **Сыпікер** (старшыня) *перарваў Макданальда...* (СБ-29, № 289). **Спікер** (старшыня палаты абшчын) *адмоўіўся паставіць прапанову на абмеркаваньне* (Зв.-33, № 104); *staršynia (spiker) štatnaha parlamentu ŭ Sprynfiłd* (БК-31, № 2). Звяртае на сябе ўвагу зафіксаваны кантэкст, дзе згаданы англіцызм ужыты ў іншым лексічным значэнні і ў неадаптаванай іншамоўнай форме: **speaker** (spiker - *toj što haworyć praz radio*) *anhlijskaha radia (...) miž inšym užyŭ sloŭ pahražajučych cefašci polskich zachodnich hranic* (БК-33, № 3).

З прапанаваных прыкладаў відаць, што іншамоўнае ўкрапванне выкарыстоўвалася напачатку і ў кірылічных выданнях, і ў тэкстах, што выдаваліся на лацінцы. Паступова яно саступала месца транслітарацыйнай перадачы.

2. Напісанне іншамойнага слова або з вялікай літары, або ў двукоссі, а таксама дэфісная перадача этымона-словазлучэння (гл. **гомруль**) з'яўляліся адзнакай навізны слова і адпаведна яго няпоўнай фармальнай адаптацыі. Напрыклад: *выляцеў з Нямеччыны ў Амэрыку першы Цэпэлін* (агромны паветраны карабель) (СП-24, № 8). Параўнаем напісанне гэтага слова ў 1930-я гг.: *На Беларусі завуць дырыжаблі **цэпэлінамі**. Гэтая назва пайшла ў нас з часоў царскае вайны, калі на Беларусь наляталі нямецкія дырыжаблі пад назваю «цэпэлін». А цэпэлінамі іх празвалі ад імя цяпер нябожчыка нямецкага графа Фэрдынанда Цэпэліна* (Ч/п-30, № 81); ***цэпэлін** накіраваўся далей* (Зв.-31, № 205). Іншамойная лексема **тарнада** ўпершыню зафіксавана ў такім кантэксце: *У штатах Алябама, Тэннэсі і Кентукі прайшла страшэнная навальніца (**торнадо**)*. (...) *На дарозе «торнада» забіты 273 асобы...* (БЗ-32, № 11).

Да канца 1930-х гг. успрымаліся як экзатызмы наступныя два англіцызмы: **бос** (англ. boss) (СІС-I, 244): *Чужога чалавека, які асьмеліцца ўвайсці на тэрыторыю, належачую «босу», - апошні мае права застрэліць. «Босы» выпускаюць свае ўласныя грошы, годныя для звароту на іх шахце...* (П/п-31, № 201); **бум** (англ. boom) (СІС-I, 257): *пытаньне аб так званым амэрыканскім «буме». «Бум» распаўсюдзся, як лёгкі туман* (Н/В-32, № 18). *Амерыканская гаспадарка перажывае перыяд своеасаблівага «бума»...* (Сав. П.(м)-40, №273).

У беларускай перыёдыцы 1920-1930-х гг. зафіксаваны таксама першыя (адны з першых) словаўжыванні тых новых іншамойных адзінак, якія ў хуткім часе сталіся агульнаўжывальнымі (**лакаут**, **метрапалітэн**, **камбайн**, **хедар**): *Выкіданьне работнікаў (так званы «**локаўт**») у мэталёвай прамысловасьці ў заходніх правінцыях Нямеччыны ўжо пачалося. (...) Гэты «**локаўт**» пазбавіць працы каля мільёну работнікаў* (З/пр.-28, № 6). *У хуткім часе ў Маскве пачынае працу акцыянэрнае таварыства для будоўлі ў Маскве «**Мэтрополітэну**» - (падземельная жэлезная дарога)* (З/пр.-28, № 8). *На палёх Аўстраліі, Аргентыны і Злучных Штатаў Амэрыкі маюць зараз шырокае ўжываньне звыш-трактары з унівэрсальнай уборачнай машынай. Яны называюцца «**камбайнамі**»* (Зв.-28, № 160); *65 «хэйдзераў» (часткі комбайнаў, якія рэжуць)* (Ч/п-32, № 126).

Паколькі ўсе пералічаныя вышэй з'явы адносяцца да прыёмаў афармлення тэксту, іх можна кваліфікаваць як тэкставыя варыяцыі перадачы запазычанняў.

3. Разыходжанне ў напісанні (памылкі, звязаныя з аглушэннем, азанчэннем, заменай, перастаноўкай, пропускам і ўстаўкай лішніх гукі) некаторых іншамойных слоў было звязана з надзвычай хуткім засваеннем гэтых лексем тагачаснымі носьбітамі беларускай мовы. Напрыклад: *залічыць, як **дзэвідэнд** (да падзелу) на паявы капітал* (СН-27, № 42), параўн.: **дывідэнд** (лац. dividendum = тое, што належыць падзяліць) (СІС-I, 433), *будзе налічан **дывідэнд*** (БВ-28, № 76); *правы **інсайд** (напад) БССР Харламаў* (ПБ-35, № 61), параўн.: **інсайд** (англ. inside = унутры) (СІС-I, 531), *левы **інсайд**, праваму **інсайду*** (Зв.-40, № 211); *моцным **спрутам*** (43-39, №74), параўн.: **спурт** (англ. spurt = рывок) (СІС-II, 408), *робіць **спурт*** (ПБ-39, № 67); *суддзя прысуджае **пенальдзі*** (ПБ-35, № 61), *мяч з **пінальдзі*** (43-35, № 162), *11 -метровы штрафны ўдар без абароны (**пенальдзі**)* (43-35, № 221), параўн.: **пенальці** (англ. penalty) (СІС-II, 189); *тэнісныя **корды*** (43-37, №81), параўн.: **корт** (англ. court) (СІС-I, 669); *выдатныя стралкі (**снапэры**)* (Ч/п-31, № 5), параўн.: **снайпер** (англ. sniper, ад snipe = страляць з укрыцця) (СІС-II, 398), *дзякуючы наяўнасьці (...) **снайпэраў*** (Нв-33, № 23); ***эскалатары** лесніцы* (4/п-34, № 111), *16 рухаючыхся лесніц- **эскалатараў*** (Л-ц(т)-35, № 44), параўн.: **эскалатар** (англ. escalator, ад лац. scala = лесвіца) (СІС-II, 720), *прайшлі мы к **эскалатарам***

(ПБ-38, № 89). Засваенне названых іншамоўных слоў, у першую чаргу спартыўнай тэрміналогіі, напачатку магло адбывацца вусным шляхам.

Фанетыка-арфаграфічная адаптацыя праходзіла ва ўмовах рэфармавання беларускага правапісу. Разгледзім перадачу на пісьме асноўных фанетычных рыс беларускай мовы.

Аканне. Іншамоўныя словы паступова падпарадкоўваліся агульнаму правілу аб аканні як адной з характэрных рыс беларускай мовы. Так, паводле пастановы СНК БССР «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу» 1933 г. у іншамоўных словах (акрамя інтэрнацыянальных рэвалюцыйных слоў) трэба было о перадаваць праз а пры захаванні е/э (гл. Аб зменах... 1933, 8). Напрыклад: *болід* (43-29) - *балід* (ПБ-36), *доктрына* (БД-25) - *дактрына* (Н/В-32), *коопэратыў* (БВ-24) - *каапэратыў* (БН-26), *канвэнцыя* (СП-24) - *канвенцыя* (К/п-34), *канцэрн* (43-32) - *канцэрн* (БВ-35). Аднак у беларускай перыёдыцы сустракаліся некаторыя адхіленні: *дагавора* аб *узаемнай дапамозе супроць агрэсора* (СШ-35, № 101); у *англа-французскім камюніке* (Будз.-35, № 12), *германа-савецкае камюніке* (ВП-39, № 2); *стралковы тэраж* (Ч/п-33, № 138) замест *трэнаж*. Захаванне о на пісьме ў ненаціскным становішчы выступала як прымета няпоўнай адаптацыі іншамоўнага слова. Напрыклад: *конкордат* (СБ-25) (СН-26) (Н/п-27) (ДП-28), *канкардат* (43-29); *параўн.: канкардат* (БД-25) (НС-26) (Н/п-27); *коаляцыя* (БД-25) (БС-26) (ЗП-28); *параўн.: кааляцыя* (СН-27) (Ч/зв.-40); *контэйль* (43-35) і інш. У большасці выпадкаў на пісьме захоўвалася канцавое ненаціскное о: *veto* (БД-25) (БС-26), *вэто* (Н/спр.-26) (БЗ-31), *вето* (З/сп-35) (Сац. пер.-35) (Зв.-34, 36-38) (43-38) (Л/с-38) - *вэта* (СБ-26) (Сл. пр.-28), *veta* (ВК-28, 31); *гетто* (НС-26) (43-35) (ЛіМ-38); *гестапо* (Зв.-35-39); *індыё* (Віц. пр.-36); *мікадо* (СБ-20) (ВС-23) (ЖВ-25) (Д/п-28) (4/П-32), *mikado* (ВК-26, 27, 34) - *mikada* (ВК-32); *сальдо* (Л/ш-35), *saldo* (К-40); *эмбарго* (Зв.-31, 33-39) - *эмбарга* (43-37, 40).

Перадача падвойных зычных гукаў пры напісанні іншамоўных слоў у 1930-я гг. паступова страчваецца. Напрыклад: *эліссэр* (43-27) - *элісер* (43-37), *іміграцыя* (С/Б-24) - *іміграцыя* (Г/п-28); *кросс* (БВ-35) - *крос* (ЛП-35) (Сац. пер.-35) (4В-35) (43-37, 40) (Сав. П.(м)-38, 40) (Зв.-40); *тоннаж* (НШ(а)-25) - *танаж* (НП-27) (П/п-32); *трасса* (БВ-34) (Л-ц(т)-35) - *траса* (ПБ-38).

Прыстаўныя зычныя гукі з'яўляліся толькі ў даўно запазычаных іншамоўных словах, але непаслядоўна: *вунія* (І-25) (СБ-26) (СН-27), *wunija* (ВК-33) - *унія* (НП-27) (ВК-33), *ища* (ВК-26, 28, 34). Наяўнасць пачатковых гукаў з (п) у словах *іпатэка*, *ураган* можна растлумачыць уплывам польскай мовы: *іпотэка* (СН-27) (РК-33) (ВК-34), *hipoteka* (К-39), *гыпотэка* (ЖБ-25) - гр. *hypotheke*; *ураган* (СБ-26) (БВ-29, 31), *hurah(g)an* (ВК-27, 36). Параўн.: польск. *hipoteka*, *huragan*, а таксама: *ураган* (ББПК-26) (БВ-34) і *ураган* (НП-27) (П/п-36).

Праваліс *д* - *дз*, *т* - *ц* у іншамоўных словах выпрацоўваўся паступова, у адпаведнасці з вымаўленнем. Так, запазычанае з французскай мовы слова **прэстыж** (фр. *prestige*) спачатку вымаўлялася і пісалася з мяккімі гукімі [с'], [ц']: *прэсьцїж* (БН-25) (НП-27) (РП-28) (БЗ-32), затым названыя гукі сталі вымаўляць цвёрда, што было адлюстравана на пісьме: *прэстыж* (Зв.-32) (П/п-32). І наадварот: *кондом'ер* (З-ца-25) - *кандоцьер* (НС-26). Перад суфіксам -*ёр* [т'] перайшоў у [ц']: *імпартэр* (СБ-25) - *імпарцёр* (П/п-31); *стартэр* (Зв.-35) (ПБ-36) - *старцёр* (43-35, 39); *экспортэр* (ЖБ-25), *экспартэр* (Зв.-30) (П/п-36), *экспортер*, *экспартэр* і *экспарцёр* (Зв.-33), *экспарцёр* (СБ-31) (Л/ш-31). Зафіксаваная форма слова **гросмайстар** - *зросмейсцёр* (ПБ-38) можа сведчыць пра ўплыў рускай мовы (гроссмейстер), у іншых выпадках зафіксавана было наступнае: *гросмэйстар* (43-37), *гросмайстар* (43-37, 38), *гросмейстэр* (Зв.-40), *гросмейстар* (43-40).

Перадача на пісьме *у-ў* адбывалася непаслядоўна. Напрыклад: *дрэдноут* (СБ-23, 24, 27) (Ч/п-32) і *дрэдноўт* (БД-25) (Зв.-33), *drednoūt* (ВК-32); *лёкаут* (СБ-21, 23-29) (Зв.-28, 29) (43-27, 29, 30) (ЧП-31) (Ч/п-32), *локаут* (БЗ-23), *лакаут* (ЧЗ-34) (Зв.-31, 33, 37) і *лёкаўт* (ГБ(В)-24) (Б/с-25) (СБ-26-28) (В/п-28) (Г/п-28) (Зв.-31, 32), *локаут* (З/пр.-28), а таксама *лёкавут* (СБ-26).

У перыяд фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы «напісанне... арыентавалася на рускі і польскі арфаграфічныя ўзоры і адначасова імкнулася адлюстраваць асаблівасці беларускіх мясцовых дыялектаў» (Даўгулевіч 2003, 37). Польская і руская мовы адначасова ўплывалі на засваенне іншамовных слоў у беларускай мове 1920-1930-х гг., што пацвярджаюць наступныя прыклады:

амністыя (СБ-20) (СБ-23) (БН-26), *amnistyja* (ВК-26) - рус. амнистия

амнэстыя (Н/ж-23) (ВК-31, 33), *amnestyja* (К-23, 24) (ВК-26, 28, 33, 35, 36) - польск. *amnestia* (ПБС, 26)

балянс (СБ-21) (ЖБ-25) (НС-26) (НП-27) (СБ-28) (БВ-31) (Зв.-29, 30, 33, 39), *баланс* (З-24) (ЛЗ-35) (Зв.-37) (Л/с-38) - рус. баланс

білянс (СН-26) (РП-28) (ВК-33, 36), *bilans* (ВК-28) - польск. *balans* і *bilans* (ПБС, 38, 50)

кабінэт (СБ-20) (БЗ-22) (Н/ж-23) (Бел. сл.-27) (СН-28), *kabinet* (ВК-26), *кабінет* (Зв.-37, 40) - рус. кабинет

габінэт (СБ-20) (БС-26) (СБ-27, 28, 29, 30) (Л/ш-31) (З/СС-32), *габінет* (43-34) (Зв.-35) (СВ-35) (П/п-36) - польск. *gabinet* (ПБС, 165)

дэвальвацыя (БВ-35) (СШ-35) (Зв.-36) рус. девальвация

dewaluacyja (ВК-36) польск. *dewaluacyja* (ПБС, 102)

нейтральны (НВ-27) (Д/п-28), *нейтральны* (БВ-32) - рус. нейтральный

neutralny (К-23), *нейтралны* (К-39) - польск. *trainy* (ПБС, 344)

Марфалагічную адаптацыю іншамовных слоў у 20-30-я гг. XX ст. разгледзім на прыкладзе найбольшай па колькасці групы - назоўнікаў, для якіх было характэрна наступнае.

1. Вар'іраванне катэгорыі роду. Некаторыя іншамовныя назоўнікі ў беларускім друку 1920-1930-х гг. мелі варыянтныя граматычныя формы роду, што магло быць звязана з арыентацыяй аўтараў артыкулаў на адпаведнік у рускай або польскай мове, а часам тлумачыцца памылковым засваеннем іншамовнай лексемы, якая ў мове-крыніцы катэгорыі роду не мае (напрыклад, у англійскай мове): *дамініён* (СБ-25), *дамініон* (Зв.-37) і *daminija* (ВК-26) - польск. **dominium** (н. р.), рус. **доминион** (м. р.), англ. **dominion**; *аксыомат* (СН-26) і *аксіома* (ББПК-26) - польск. **aksjomat** (м. р.), рус. **аксиома** (ж. р.); *мораторый* (ГБ(В)-24) (БЗ-32), *мараторый* (Ч/п-33) (БВ-34), *мараторы* (СБ-29, 33) (Зв.-32) (Н/В-32), *мараторыум* (Зв.-33), *moratorium* (К-39); параўн.: *datahacca ad uradu (...)* *роўнаж мораторы* (ВК-35, № 32) - польск. **moratorium** (н. р.), рус. **мораторий** (м. р.). У названы перыяд вар'іраванне ў родзе (мужчынскі - жаночы) назіралася таксама ў назоўніках **візіт (-а), клас (-а), са наторий (-я), фільм (-а), шыльд (-а)**.

Іншамовнае слова **метро**, відаць, пад уплывам назоўніка **метрапалітэн**, напачатку ўжывалася таксама ў форме мужчынскага роду: *Маскоўскі метро*, *лепшы ў свеце метро* (Ч/п-34, № 111); *свой метро* (БВ-35, № 31); *метро ўступіў у строй* (К/п-35, № 74). *Мы ў праве ганарыцца поспехамі будаўніцтва нашага метро, а асабліва тым, што ён зроблен па-свецку...* (ЛП-35, № 46). Аднак выяўлены выпадкі ўжывання гэтага слова ў форме ніякага роду: *Пабудавана самае лепшае ў свеце метро!* (К/п-35, № 107); *маскоўскае метро* (Л/с-35, № 35).

2. Ужыванне большасці назоўнікаў іншамовнага паходжання пры ўваходжанні іх у граматычную сістэму беларускай мовы як у форме адзіночнага, так і множнага ліку: *ні адзін італьянскі «валанцэр» не пакіне Іспанію да поўнага сканчэння грамадзянскай вайны* (ГК-36, № 39) - *новы план*

адзвання **валанцёраў** (Лен. пр.-38, № 74). **Метрапалітэн** назван імям англійскай кампаніі, пабудавайшай 50 год назад у Мідоне першую падземную чыгунку. З таго часу **метрапалітэны** будаваліся ва ўсіх буйнейшых гарадах свету... (Ч/п-35, № 31). Але некаторыя іншамоўныя лексемы мелі пэўныя марфалагічныя асаблівасці. Так, назоўнік **кадры** ў 1920-я гг. ужываўся ў форме адзіночнага ліку пры абазначэнні сукупнасці асоб: *падгатоўкай нашымі ВНУ і навук.-дасл. установамі свайго кадру навуковых працаўнікоў* (СБ-28, № 243). Зафіксавана таксама словаўжыванне англіцызма **джэм** (адз. jam - мн. jams) у неадаптаванай форме множнага ліку для абазначэння зборнасці паняцця: у *Ангельшчыне сярод працоўных вельмі пашыраны адзін танны прадукт - джэмс. Джэмс - гэта вараная з нязначнай колькасцю цукру яблычная маса, якая паступае ў продаж у невялічкіх пудэлках, накіталт кансэрваў наш джэмс, савецкі джэмс* (К-т-30, № 125).

3. Змяненне па склонах. Напрыклад: *пачаўся лёкаут* (Зв.-29, № 175), *адмовіцца ад (...) лёкауту* (43-27, № 133), *абвясціць лёкаут* (СБ-26! №45), *пагражаюць лёкаўтам* (Г/п-28, № 4), *адказваюць (...) лёкаўтамі* (ГБ(В)-24, № 15) і г. д. У перыёдыцы 1920-1930-х гг. зафіксаваны нязменныя іншамоўныя назоўнікі, якія ў пэўных кантэкстах набылі граматычнае афармленне: у *справе скандальнага інтэрв'ю* (БД-25, № 34), *за яго (...) недарэчнае «інтэрв'ю»* (СП-24, № 34), у *сваім інтэрв'ю* (НП-27, № 35); у *камуніке (паведамленьні)* (СБ-32, № 38); *ня лічачы кулі (чорнарабочых)* (БВ-27, № 32); *прапанова аб эмбарго (забароне)* (Зв.-34, № 109), *уводзяць эмбарго* (З/ср-35, № 169) і інш.

Адзначым, што ў перыяд 20-30-х гг. XX ст. працэс фармальнай адаптацыі іншамоўных слоў, па-першае, адбываўся надзвычай хутка і таму часам меў хаатычны характар; па-другое, выразна прасочваецца арыентацыя на этымон (1920-я гг.), якая пазней (1930-я гг.) саступіла месца абеларушванню; па-трэцяе, польскія, рускія ўплывы хаця і мелі месца, аднак на беларускай глебе адбываўся самастойны працэс засваення іншамоўных адзінак. Заўважым таксама, што практыка 1920-1930-х гг. карысная ва ўмовах перагляду і ўдасканалення існуючага правапісу нашай нацыянальнай мовы.

Скарачэнні

Газеты: **БВ** - Беларуская вёска; **БД** - Беларуская доля; **БЗ** - Беларускі звон; **БН** - Беларуская ніва; **БС** - Беларуская справа; **БФ** - Беларускі фронт; **ББПК** - Бюлетэнь Беларускага палітычнага клуба; **Бел.** ел. - Беларускае слова; **Б/с** - Беларускі сялянін; **Будз.** - Будзёнавец; **Віц. пр.** - Віцебскі пралетарый; **ВК** - Bietaruskaja krynica; **ВП** - Віленская праўда; **ВС** - Вольны сцяг; **В/п** - Воля працы; **ГБ(В)** - Голас беларуса; **Г/п** - Голас працы; **ДП** - Думка працы; **Д/п** - Доля працы; **ЖБ** - Жыццё беларуса; **ЖВ** - Жыццё вёскі; **З** - Змаганне; **ЗП** - Зара працы; **Зв.** - Звязь; **З-ца** - Зарніца; **З/пр.** - За працу; **З/ср** - За сацыялістычную радзіму; **З/СС** - За сацыялістычную сувязь; **І** - Іскра; **К** - Крыніца; **К-т** - Камуніст; **К/п** - Калгасная праўда; **ЛЗ** - Ленінскія запаведы; **Лен. пр.** - Ленінскі прызыў; **ЛіМ** - Літаратура і мастацтва; **ЛП** - Ленінская праўда; **Л/с** - Ленінскі сцяг; **Л/ш** - Ленінскі шлях; **Л-ц(т)** - Ленінец; **НВ** - Наша воля; **Н/В** - На варце; **Нв** - На варце; **НП** - Наша праўда; **НС** - Народная справа; **НШ(а)** - Новы шлях; **Н/ж** - Новае жыццё; **Н/п** - Наша праца; **Н/с** - Наш сцяг; **Н/спр.** - Наша справа; **ПБ** - Піянер Беларусі; **ПК** - Прымежны камунар; **ПП** - Права працы; **П/п** - Палеская праўда; **РК** - Родны край; **РП** - Рэха працы; **СБ** - Савецкая Беларусь; **С/Б** - Сын беларуса; **СВ** - Савецкая вёска; **СН** - Сялянская ніва; **СП** - Сялянская праўда; **СШ** - Сацыялістычны шлях; **Сав. П.(м)** - Савецкае Палессе; **Сац. пер.** - Сацыялістычная перамога; **Сл. пр.** - Слова працы; **ЧВ** - Чырвонае верацянне; **43** - Чырвоная змена; **ЧП** - Чырвоная Полаччына; **Ч/бр.** - Чырвоная бракамолка; **Ч/зв.** - Чырвоная звязь; **Ч/п** - Чырвонаармейская праўда.

СІС - Булыка А.М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2 т. Мн., 1999; **ПБС** - Волкава Я.В., Авілава В.Л. Польска-беларускі слоўнік. Мн., 2005; **АБС** - Пашкевіч В. Ангельска-беларускі слоўнік. Мн., 2006.

ЛІТАРАТУРА

Аб зьменах і спрашчэнні беларусага правапісу: Пастанова Савету Народных Камісараў БССР. Мн., 1933.

Акулов И. М. Заимствования в структуре белорусского языка: Дис. ... канд. филол. наук Мн., 1977.

Баханьков А.Е. Развитие лексики белорусского литературного языка в советский период. Социолингвистический аспект: Дис. ... д-ра филол. наук. Мн., 1984.

Булыко А.Н. Лексические заимствования в белорусском языке XIV—XVIII веков: Дис. ... д-ра филол. наук. Мн., 1980.

Василевская С.И. Фонетическое освоение англицизмов (на материале экономической терминологии) // Весці БДПУ. Сер. 1. 2000. № 1. С. 92-97.

Галай О.М. Бытовая лексика немецкого происхождения в старобелорусском языке (на материале письменных памятников XV—XVIII вв.): Дис.... канд. филол. наук. Мн., 1976.

Гапоненка І.А. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове пачатку XX ст. і асаблівасці іх фармальнай адаптацыі // Беларуская лінгвістыка. Мн., 2000. Вып. 49. С. 46-52.

Даўгулевіч Н.М. Фанетычная адаптацыя запазычанняў з англійскай мовы ў сучаснай беларускай мове: Дис.... канд. філал. навук. Мн., 2003.

Станкевіч А.А. Лексіка грэка-лацінскага паходжання ў сучаснай беларускай мове (фармальна-семантычнае асваенне): Дис.... канд. філал. навук. Гомель, 1975.

Паслупіў у рэдакцыю 27.04.07.

Таццяна Мікалаеўна Сакун - аспірант кафедры гісторыі беларускай мовы. Навуковы кіраўнік - кандыдат філалагічных навук, дацэнт Г.І. Кулеш.